
SAGLASNOST I LEGITIMNOST:
POVODOM KNJIGE M. STUPARA
FILOZOFIJA POLITIKE

Priredio Ivan Mladenović

UGOVORNA TEORIJA U ŠIREM KONTEKSTU – NEKA POJAŠNJENJA I RAZMIŠLJANJA

Apstrakt: *U radu se razmatraju pitanja u vezi s „teorijom društvenog ugovora“ u kontekstu savremenih političkih zajednica. Posebno se razmatra značenje pojma prinude kao ključnog predmeta političke filozofije.*

Ključne reči: *politički autoritet, prinuda, društveni ugovor, politička zajednica.*

Uz zahvalnost kolegama i prijateljima što su uzeli učešća u raspravi o mojoj knjizi *Filozofija politike: antičko i moderno shvaćanje političke zajednice*, kao prilog ovom naučnom skupu želeo bih da ukažem na nekoliko stvari koje posle čitanja knjige možda mogu da zaokupe pažnju, a koje takođe donekle prevazilaze okvire teorijskog i istorijskog konteksta kojima se knjiga bavi. Hteo bih pre svega da ukažem na prinudu kao centralni problem ugovorne teorije i filozofije politike uopšte. Potom bih hteo da razmotrim neke aspekte prirode predmeta sa kojim se ugovorna teorija suočava danas na početku druge decenija XXI veka, a to su novi, savremeni aspekti političke zajednice i novi politički subjekti koji se pojavljuju kao akteri na globalnoj političkoj sceni.

Prinuda i ugovorno opravdanje političkog autoriteta

Kad malo bolje razmislimo, prinuda je činjenica koja nas zbunjuje, jer verujemo u dobronamernost sadržanu u poduhvatima pojedinaca kod zajedničkog delanja. Ako sebe uvažavamo kao jednake i slobodne, i uz to kao svedoci epohe prosvećenosti verujemo da smo na svet došli sa dobro raspodeljenom porcijom zdravog razuma i nekim elementarnim osećajem za ispravno i neispravno i ako uz to pretpostavljamo da možemo postići mnogo više u jednom

kolektivnom poduhvatu (od onog što nam je dostupno u izolaciji), postavlja se pitanje čemu prinuda. Tako gledano, državna prinuda nam se čini kao nekakva uvreda našem generičkom biću. U najvećem broju slučajeva, najveći broj ljudi se ponaša normalno i tolerantno u skladu sa načelom dostojanstva. Ali, prevara, hipokrizija, razvrat, pohlepa i ostali poroci, koji mogu biti rezultat naše trenutne moralne slabosti, a možda i onog što trajno određuje ljudsku prirodu, a što je Platon (Πλάτων) nazivao *pleonexia*, lako mogu da potkopaju našu veru u toleranciju i dostojanstvo. Šta više, poroci se mogu vrednosno neutralizovati i prikazati kao preferencije i tako se na bizaran način može pokazati da biti nemoralan i poročan nije ništa manje obavezujuće od zahteva da se bude moralan i neporočan. Trasimahovo pitanje „zašto biti pravičan“ uvek je prisutno. Ova knjiga predstavlja pokušaj da se prikaže obrazloženje prihvatanja državne prinude i to onako kako su to videli klasici ugovorne teorije.

Sociolozi, pravnici i političari nas ubeđuju da politika mora da ima veze sa prinudom, jer je prinuda neophodna kod kolektivnog donošenja i izvršenja odluka. Ovo je jedna činjenica koja se tiče konteksta u kome ljudske zajednice opstaju. Na primer, vođenje administracije, prikupljanje i zavođenje podataka, prikupljanje poreza, namirivanje dugova, hvatanje i kažnjavanje lopova i prevarenata, sve te aktivnosti administracije, policije, sudija, advokata i inspektora, javne uprave, iziskuje prinudu ili, u najblažem slučaju, tegobu i napor, dosadu i turobnost, i to kako na strani onih protagonista koji se u tim odnosima pojavljuju kao izvršioci, tako i na strani onih koji u svemu ovome, hteli ne hteli, uzimaju učešće kao lica nad kojima se prinudne radnje vrše. Sve ove aktivnosti nas udaljuju od šireg kolektiviteta koji nam postaje tuđ i neprijateljski. A želeli bismo da nam bude blizak, da smo u njemu integrisani, da u njemu uživamo, da smo sa njim intimni, itd. To je naša socijalna potreba. Državna prinuda i strah koji proističe iz rada državnih organa pobuđuju nostalgiju za zajednicama koje više ne postoje, u kojima smo bili integrisani po načelima onog što bi sociolog Tenies (F. Tönnies) nazivao *Gemeinschaft*. Razni utopijski projekti nastaju kao odgovor na ovu socijalnu potrebu. Ali, pošto su utopijski projekti zbog mnoštva konkretnih određenja i zahteva često previše idiosinkratični pa samim tim i previše udaljeni, tražimo neki jednostavniji i opštiji, ali ipak fundamentalan princip koji politička zajednica treba da

zadovolji da bismo prihvatili učešće u njenom održavanju. Dakle, zbog naše potrebe za integrisanošću želeli bismo da ugradimo u postojeći politički poredak načela koji bi društveni milje u kome živimo učinio moralno prihvatljivijim. Ta načela treba da zadovoljavaju elementarne, a ipak fundamentalne standarde o tome kako sebe u moralnom pogledu sagledavamo. To je pitanje legitimiteta (*legitimus*): hoćemo poredak koji je intiman sa našim moralnim bićem. U najprostijem smislu može se reći da se ljudi pokoravaju državi kada država zadovoljava određeni moralni standard generalnog opravdanja, odnosno, ljudi se pokoravaju državi koju je odobrio neki naš unutrašnji moralni cenzor čije se dejstvovanje zasniva na ideji ljudskog dostojanstva, odnosno, načelima jednakosti i slobode. To bi bila nekakva moralna osnova za pokoravanje državi i bez sumnje ona doprinosi tome da se ljudi pokoravaju državnom autoritetu ukoliko on ta načela sprovodi u praksi. Kada to ne bi bilo tako, političari u javnim nastupima ne bi nikada posezali za moralnim opravdanjima svojih političkih aktivnosti.

Naravno, jasno je i to da se ljudi pokoravaju pravilima, pa i državnim regulama, i kada takvo jedno opšte opravdanje ne postoji, jer su deo društvenog miljea u kome učestvuju motivisani svojom psihologijom: instrumentalnom racionalnošću, afektivnim stanjima i deontološkim motivima. Na primer, Milgramovi (S. Milgram) eksperimenti jasno pokazuju da se ljudi pokoravaju autoritetu i prinudi čak i kada uviđaju da takvo ponašanje nanosi materijalnu i moralnu štetu direktno povređujući one na koje se takvo ponašanje odnosi.¹ Samo postojanje autoriteta kao da je deo nekog našeg psihološkog kolektivno nesvesnog koga se spontano pridržavamo i čemu često dajemo neopravdanu prednost. Takođe, ljudi u svakodnevnim odnosima slede pravila zato što je to u njihovom interesu, ili iz nekih deontoloških razloga jer naprosto smatraju da treba poštovati moralna pravila, ili zbog težnje da žive u zajednici zbog afektivnih veza sa lokalnom zajednicom i sredinom iz koje potiču, želje za skladnim životom u okruženju sa bližnjim, itd. Pokoravanje državi u tom smislu je kumulativan rezultat svih tih partikularizovanih motivacija, a ne jedne motivacije koja je podstaknuta jednim generalnim opravdanjem hijerarhijski strukturiranog centralnog autoriteta. Ipak u situacijama krize, kada se donose bitne kolektivne odluke, pomenuti

---

¹ Milgram 1990.

moralni princip koji se može izraziti kao dogovor dostojanstvenih ljudi koji teže slobodi i jednakosti, treba da ima ključnu ulogu u određenju daljeg puta kojim politička zajednica treba da ide što znači da teorija moralnog legitimiteta države treba da ima odlučujuću motivacionu snagu u takvim kriznim i bitnim političkim okolnostima. Ona predstavlja jedan hipotetički test za moralnu budućnost svakog političkog poretka.

Naučni status ugovornog hipotetičkog testa

Postavlja se naravno odmah i pitanje validnosti jednog takvog hipotetičkog testa. Dugo sam smatrao da je filozofija politike neka vrsta pojmovne analize i da se na to može uglavnom svesti. Sad ipak uviđam da je filozofska analiza određena istorijskim kontekstom. Možda i ne možemo izaći iz okvira svoje kulturne određenosti i obležja kao što je o tome govorio Džon Rols (J. Rawls) u predgovoru svog *Političkog liberalizma*.² Možda je najdalji domet političke teorije samo pronalaženje dubokih principa normativne prakse kojoj neminovno pripadamo bez šansi da od te normativne prakse napravimo jednu metateorijsku distancu. Ipak, i ovako svedena i omeđena nemetafizička normativnost jednog ugovornog ideala ne umanjuje njen životni značaj, jer ona predstavlja ono najbolje u pragmatičkim okolnostima delanja. Jedinstveni istiniti izbor za celo čovečanstvo ne postoji. S druge strane, ukoliko neke vrednosne pretpostavke prihvatimo na osnovu relevantnog opažanja okolnosti pod kojima čovečanstvo opstaje, i ukoliko posle dubokog i metodološki pažljivo vođenog promišljanja koje sledi iz tih pretpostavki dođemo do određenih principa koji se tiču strateškog kolektivnog delanja, ne ostaje nam mnogo mogućnosti u odbacivanju takvih zaključaka.

Politička zajednica danas

Međunarodni plan

Dosta je teško danas odrediti pojam političke zajednice. Vremena su se izmenila od 17. i 18. veka. Da li i danas politiku možemo

---

² Rols 1998.

da vidimo kao izraz dogovorene volje pojedinaca koja tvori naciju-državu kao najoptimalniji oblik političkog udruživanja? To je još teže videti na globalnom planu. Na sceni globalizovanog sveta delatni subjekti nisu pojedinci, niti se standardi političkog delanja kroje prema dostojanstvu umne i prosvetlene individue što je ideal, recimo, Kantovog (Kant) kosmopolitizma. Realni subjekti međunarodne politike su multinacionalne korporacije, investicioni fondovi, međunarodne vojne organizacije, snažne, teritorijalno velike i mnogoljudne države poput Kine, Indije, Brazila, Sjedinjenih Američkih Država, EU i Rusije. Takvi politički subjekti reaguju na probleme današnjice (kao što je, na primer, problem terorizma, neredi i pokret ka demokratizaciji na Bliskom Istoku i arapskim zemljama oko Mediterana, problem ozonskih rupa u atmosferi, fiskalni problemi država Evropske unije i problemi zone evra, itd.) ili na probleme iz bliske prošlosti (kao što je, recimo, bila Kubanska kriza). Načini na koji ti ogromni politički subjekti uzimaju učešće u rešavanju problema u svetu ponekad su zastrašujući kada se kao validni standard procene političkog delanja uzme u obzir politički moral na kome počiva klasična pa i savremena ugovorna teorija. Na primer, rat protiv terorizma koji je započela Bušova (Bush) administracija posle rušenja kula Svetskog trgovinskog centra od strane Al-Kaide na Menhetnu 11. septembra 2001, doveo je do usvajanja odluka vlade i Kongresa poput „Akta o Patriotizmu SAD“ koji dopušta hapšenje kako državljana SAD tako i stranaca i njihovo zadržavanje u pritvoru bez optužnice i pristupa advokata ukoliko tužilac i istražni organi SAD-a procene da ta lica ili grupe imaju neke veze sa grupama koje se nasilno suprotstavljaju politici SAD kako na teritoriji SAD, tako i u svetu.³ Na osnovu ovog akta uhapšeno je odmah nekoliko stotina ljudi na teritoriji i van teritorije SAD neposredno posle 11. septembra 2001. Mnogi aktivisti i borci za ljudska prava i ugledni javni intelektualci i profesionalni pravnici ukazivali su na to da ovaj akt predstavlja narušavanje principa Ustava SAD-a kao prosvetlene volje građana SAD-a, kao i narušavanje osnovnih ljudskih prava (na primer načela *HABEAS CORPUS*) na kojima počiva celokupan

---

³ O ovom pitanju treba videti seriju izuzetno značajnih članaka pravnika i filozofa RONALDA DVORKINA (Dworkin) objavljenih u časopisu *New York Review of Books*: na primer, „Terror & the Attack on Civil Liberties“ objavljenog 6. novembra 2003, kao i „The Threat to Patriotism“ iz februara 2002.

korpus međunarodnog prava. Sve to nije bilo dovoljno da se praksa izvršne vlasti SAD-a odmah zaustavi. Tek je juna 2008, kada je tečna većina sudija Vrhovnog suda SAD-a u slučaju „Bumediijan protiv Buša“ napravila presedan u radu američkog pravosuđa smatrajući u obrazloženoj odluci da zatvorenici u američkoj vojnoj bazi Gvantanamo imaju pravo da se žale federalnom sudu na nezakonito lišavanje slobode i zadržavanje u pritvoru (svi su bili zatvoreni u vojnom zatvoru u zalivu Gvantanamo duže od šest godina) omogućen početak ispravljanja nepravedne prakse koja je u sebi često uključivala dugotrajno ponižavanje i mučenje zatvorenika.

Nacionalni okvir

Politički činioци su se takođe promenili u okviru jedne nacije države. Teško je uopšte govoriti o direktnom odnosu građanin–država, gde bi sa jedne strane postojao jedan jedinstven državni korpus sa centralnom vlašću kao izvor autoriteta koji kontroliše sve druge organe države, a s druge mnoštvo individua-građana i gde je pritom aktivnost državnog bloka rezultanta odlučivanja mnoštva individua koje ujedinjuju svoje preferencije preko određenih fer procedura i na taj način odlučuju o svim bitnim pitanjima po nekom unapred zadatom dnevnom redu. U najboljem slučaju ovakva slika funkcionisanja države i odnosa građanin-država može da se pronađe u situacijama kod periodičnih izbora ili retkih referenduma. Nasuprot tome, u okviru svog svakodnevnog rada i funkcionisanja, politička i upravna struktura savremene administrativne države koja funkcionišе kao veberovski shvaćena demokratija, više liči na jednu mrežu međusobno povezanih različitih entiteta, grupa i jedinica. Gledano „odozdo na gore“ možemo poći od individua. Sledeći nivo su kancelarije gde grupe individua rade svakodnevno svoj posao uspostavljajući direktan odnos. Iznad nivoa kancelarija su posebni entiteti-jedinice kao, na primer, sekretarijati i agencije izdvojeni prema pojedinim privrednim granama i državnim ulogama (parlament, sudstvo, itd.). Na najvišem nivou su celine poput nacija-država ili grupe nacija država. Ali odnos između svih ovih jedinica ne mora da bude „odozgo na dole“ jedinstveno hijerarhizovan i centralizovan. Klasična ideja o centralnom izvoru autoriteta ovde ne funkcionišе kao operativni konceptualni aparat kojim se postiže razumevanje

funkcionisanja političkog sistema. U modernoj državi naređenja mogu da dolaze iz različitih izvora, a delovi vlasti su jedinice koje su autonomne ili poluatonomne i koje mogu da funkcionišu čak i kada nema jedinstvene centralne političke vlasti (današnja Belgija u Evropi je dobar primer). Možda su dokumenti i politička praksa, odnosno, put kojim ide Evropska unija način da se sve ove prakse objedine pod jedan, da tako kažemo, „zajednički politički krov“. Ali uspešnost tog poduhvata je još uvek na proceni, i pitanje je da li će EU opstati.

Primljeno: 15. septembar 2011.

Prihvaćeno: 18. septembar 2011.

Literatura

Milgram, Stenli (1990), *Poslušnost autoritetu*, Beograd: Nolit.

Rols, Džon (1998), *Politički liberalizam*, Beograd: Filip Višnjić.

Milorad Stupar

SOCIAL CONTRACT THEORY AND WIDER CONTEXT – SOME THOUGHTS AND CLARIFICATIONS

Summary

In this paper certain aspects of social contract theory have been reconsidered in the context of contemporary political community. Special focus has been given to the meaning of the concept of coercion.

Key words: political authority, coercion, social contract, political community.

